

Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Юридичний інститут

Збірник наукових статей

**Актуальні проблеми
вдосконалення чинного
законодавства України**

Випуск XXVII

м. Івано-Франківськ, 2011

ТЕОРІЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ: TERRA INCOGNITA КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.97

Оцінюючи спрямованість сучасного стану кримінологічних досліджень в Україні, доводиться й надалі відзначати існування так званих «сірих плям» – областей наукового пошуку, які вже давно повинні перебувати у фокусі уваги. Констатація цього факту є ще більш незрозумілою з огляду на теоретичну і практичну значущість посталих до розв'язання фундаментальних проблем. Такою «сірою» плямою є і питання наслідків злочинності, інтерес до вивчення якого перебуває на доволі низькому рівні. Як слушно зауважують М.М. Бабаєв і В.Е. Квашис, «не требует специальной аргументации научная и общественная потребность в исследованиях, посвященных методологии познания социальных последствий преступности, механизмов их возникновения и развития, технологии и методике определения масштабов политического, социального, материального, морального и иного вреда, причиняемого преступностью, факторам, способствующим умножению объема и минимизации этого вреда» [4, с.3-4]. Безумовно, що існуюча ситуація жодним чином не узгоджується із потребами розвитку сучасної кримінологічної науки. Усвідомлення реальної, а не «адаптованої» до потреб можновладців цифри, що позначає собою суспільні втрати, пов'язані зі злочинністю, постане наріжним каменем формування ефективної політики держави, виробленню стратегії і тактики протидії криміналітету.

Аналіз правової літератури дає підстави стверджувати, що більшість кримінологічних досліджень мали своїм предметом виявлення закономірностей впливу соціальної дійсності на злочинність, її стан, рівень, динаміку, структуру, тобто на кількісні та якісні показники. Загальну оцінку наслідків злочинності можна простежити у працях А.А. Герцензона, І.І. Карпеца, Н.Ф. Кузнецової, А.Б. Сахарова, А.С. Шляпочникова; більш конкретну, що стосується різновидів кримінально караного поведінки – у роботах А.Д. Берензона, В.П. Власова, Т.І. Кочарова, В.Г. Танасевича тощо. Власне моменти, що характеризували саме соціальну шкоду від злочинності, розкриті у публікаціях Г.А. Аванесова, М.М. Бабаєва, Л.А. Бикова, А.Е. Жалинського, В.Н. Кудрявцева. Сучасна кримінологія уже нараховує у своєму арсеналі доробок науковців, присвячений саме теорії наслідків злочинності (праці М.М. Бабаєва, В.Е. Квашиса, Л.В. Кондратюка, В.В. Лунєєва, В.С. Овчинського), однак комплексних, системних досліджень цієї проблеми навести в якості прикладу немає можливості.

З огляду на вищевикладене, поставимо за мету окреслити значимість

наукового пізнання наслідків злочинності для формування кримінально-правової та кримінологічної політики держави, стратегії і тактики протидії криміналітету.

Існуюча криміногенна ситуація не знаходить свого адекватного відтворення у даних кримінальної статистики, що викликано лібералізацією покарання і правозастосовної практики в цілому; неповним охопленням усього масиву протиправної поведінки (органами досудового слідства розслідується менше третини злочинів, про які надійшла інформація); високим рівнем латентності, обумовленої не тільки правовою аномією суспільства, але й корупцією в правоохоронних та судових органах тощо. А якщо відсутнє хоча б мінімальне уявлення про те, які об'єм та ціна втрат суспільства, пов'язаних зі злочинністю, то немає й розуміння, що насправді являє собою цей феномен. За таких обставин виникає цілий ряд запитань [3, с.247]. Чи можна сподіватися на те, щоб сформулювати чітку та ясну концепцію сучасної кримінально-правової політики, розраховану на перспективу? Дотриматись принципу розумної економії (в тому числі і кримінальної репресії) в ході правоохоронної діяльності? Які засоби та зусилля «не шкода» потратити на створення дієвої системи профілактики правопорушень, щоб у такий спосіб, в кінцевому результаті, очікувати на зменшення масштабів сучасної та майбутньої злочинності, обсягу її суспільно небезпечних наслідків, і головне – на врятованих життях людей, їх здоров'ї, власності, спокої?

На всі ці запитання відповіді будуть негативними. Фундаментальна проблема наслідків злочинності продовжує залишатися недооціненою з боку держави, незважаючи на її значущість в якості єдиного інформаційного підґрунтя для організації протидії злочинності та забезпечення захисту громадян і суспільства від криміногенних ризиків. І це при тому, що саме масштабність наслідків злочинності історично реально зумовило масштабність заходів із їх протидії:

появу кримінальних законів, процесуальні правила їх застосування, види кримінальних покарань;

усю систему кримінальної юстиції (міліцію/поліцію, слідчий апарат, прокуратуру, суди, адвокатуру, систему виконання покарань);

підрозділи ООН та міжнародні організації, їх заходи з метою розробки міжнародних конвенцій та документів з контролю над злочинністю у світі та окремих державах для запобігання окремим злочинним наслідкам;

усю сукупність світових та національних наук кримінального циклу (кримінальне право, кримінальний процес, кримінально-виконавче право, криміналістику, кримінологію, віктимологію, судову медицину, судову психіатрію, кримінальну статистику та інші наукові дисципліни);

розгалужені міжнародні та національні організації Інтерполу, Європолу та інших утворень, які здійснюють безпосередній контроль транснаціональної злочинності, пов'язані з аналізом злочинності та її наслідків [11, с.36-37].

Незважаючи на це, наслідки злочинності, які фактично визначають усю

систему протидії (наукову, законотворчу, методичну, організаційну, правозастосовну і ін.), системно практично не вивчалися і не вивчаються.

Взагалі-то, ціна злочинності – проблема, актуальна не тільки для України. В рекомендаціях конференції з проблем кримінальної статистики, яка відбулася у 2006 році під егідою ООН, особливу увагу приділено організації роботи по визначенню витрат на боротьбу зі злочинністю, що, як зазначалось у рішеннях конференції, «являється політично актуальним завданням». Усе це пояснюється в першу чергу колосальними масштабами навіть тих наслідків злочинності, які можна позначити у матеріальному еквіваленті. До прикладу, у США до 2008 р., згідно розрахунків Д. Андерсона, «у реальних оцінках» втрати від злочинності виросли до 1,7 трлн. доларів на рік. В 2000 р. збитки від злочинності у Великобританії склали 60 млрд. фунтів стерлінгів, в 2006 р. – майже 100 млрд., а до 2008 р. – біля 160 млрд. фунтів стерлінгів [4, с.4]. Згідно даних відомчої статистики МВС РФ матеріальні збитки від зареєстрованих злочинів за 2002-2007 роки склали 1,5 трлн рублів [12, с.122]. За даними МВС України матеріальний збиток від злочинів за порушеними кримінальними справами склав: у 2003 році – 1 млрд. 552 млн. грн., у 2004 році – 1,4 млрд. грн., у 2005 році – 1 млрд. 433 млн. грн., у 2006 році – 1 млрд. 257 млн. грн. [5]. Як зауважує заступник міністра внутрішніх справ – начальник Головного слідчого управління Василь Фаринник, у 2010 році по закінчених слідчими органів внутрішніх справ кримінальних справах (184 тис.) завдані злочинами збитки склали 1,486 млрд. гривень [18].

Залежно від особливостей методології та методик дослідження обраховані у різних державах втрати від злочинності варіюються у доволі широких межах. І це є зрозумілим. Адже фактори, які так чи інакше формують «ціну злочинності», априорі є відмінними для кожного владного утворення, і саме в силу цього пряме порівняння втрат від злочинності, до прикладу, в Україні та США, буде некоректним. Найбільш суттєвими із цих факторів можна назвати наступні:

Злочинність із її базовими характеристиками: станом, динамікою, структурою; характер і масштаби соціальних наслідків злочинності;

Рівень готовності та досконалості систем безпеки, призначених не тільки ефективно протистояти кримінальній агресії, але і забезпечити суспільству соціальну, економічну і політичну стійкість, опір злочинним проявам;

Економічний потенціал держави. Мова йде про об'єктивну межу матеріальних, фінансових, кадрових та інших ресурсних можливостей держави, від яких залежить об'єм засобів, які виділяються на протидію злочинності, мінімізацію її наслідків, допомогу жертвам злочинів і ін.;

Соціальна політика держави та існуючі в суспільстві ідеологічні, моральні, соціокультурні стандарти, які визначають уявлення влади та суспільства про те, яке місце на шкалі пріоритетів повинно належати життю та здоров'ю, правам і свободам громадян, захисту власності та інших цінностей і яка фактична, а не декларована позиція влади у сфері кримінально-правової

політики;

Рівень розвитку систем страхування, соціального забезпечення та спеціалізованих інститутів громадянського суспільства, спрямованих на підтримку потерпілих від злочинів [4, с.6].

Не заглиблюючись у методологію розрахунків наслідків/ціни злочинності, зосередимо увагу на розумінні змісту цих кримінологічних категорій. Як вони співвідносяться між собою? Як бути з іншими термінами – «збитки», «шкода», «затрати», «втрати» від злочинності, використовувати їх в якості слів-синонімів, чи надавати кожному самостійного «звучання» та включати до наукового лексикону?

Термін «ціна злочинності» уже протягом тривалого часу використовується у навчально-науковій літературі в якості однієї із характеристик злочинності, позначаючи собою «обсяг і характер прямого та непрямого збитку від злочинів» [5]; «економічні, соціальні, моральні, фізичні й інші шкідливі наслідки вчинених злочинів» [1, с.53]; «количество смертей, увечий, потерянных рабочих дней, угнанных автотранспортных средств и т.д.» [19, с.76]; «величину физического вреда жизни и здоровью потерпевших, материального ущерба от преступлений – прямого в виде хищений и уничтожения имущества и косвенного в виде затрат на восстановление причиненного вреда, на содержание правоохраны, судебной системы, контрольных и охранных организаций» [7, с.51]. Остання кримінологічна література уже послуговується визначенням «соціальні наслідки злочинності», використовуючи його неодинаково – чи в якості синоніму до вже згаданих нами дефініцій чи як самостійний термін [8, с.189-190; 9, с.45; 13, с.123-125].

Якщо звернутися до словників, слово «ціна» означає «грошовий вираз обмінної вартості товару» [17, с.1478]; «вартість товару, виражену у грошових одиницях; // плату, винагороду, грошове відшкодування за що-небудь» [16, с.738]; «збитки» – «матеріальні витрати; // зло, шкоду» [14, с.740]; «затрата» – «втрату; // витрати; те, що затрачено; потрату, затрачення, витрачення, видаток» [14, с.730]; «шкода» – «матеріальні втрати, збитки; // збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків» [16, с.812]; «наслідок» – «те, що виходить, впливає з чого-небудь; // результат, плід, виплід, підсумок» [15, с.306]

Термін «ціна злочинності» лише в одному розумінні може бути ідентичний поняттю «соціальні наслідки злочинності». У такому значенні «они оба отражают весь объем социальных деструкций, вызванных преступными действиями: экономических, политических, организационных, психологических, нравственных и т.д.» [4, с.4]. «Ціна» злочинності не зводиться тільки до кількості жертв та фізичної шкоди. Є ще і витрати, які припадають на рідних та близьких загиблих, на структури, в яких вони працювали, на страхові компанії, громадські організації, фонди і ін. Це – втрати, пов'язані із затратами на медичну допомогу, лікування та реабілітацію, це фізичні і моральні страждання потерпілих і їх родичів (звідси і соціальна

обґрунтованість позовів про відшкодування моральної шкоди), втрата доходів, зниження рівня зайнятості та продуктивності праці і багато іншого. Але загальноприйнятим є ужиток терміну «ціна злочинності» у більш вузькому його значенні – як вартісне вираження заподіяної шкоди, простіше кажучи, її грошова оцінка.

Видається, що, застосовуючи у кримінологічному обігові в якості родового термін «ціна злочинності», ми, тим самим, залишаємо за рамками цього поняття різноманітні наслідки злочинності, які далеко не завжди можна позначити через матеріальний еквівалент. Однак від цього вони не перестають бути менш небезпечними, не зникає потреба у адекватній реакції на них з боку держави.

До прикладу, високий рівень злочинності, корупції, низька правова захищеність громадян здатні викликати зниження авторитету державних інституцій будь-якої країни, втрату довіри і неприйняття такої ситуації з боку міжнародної спільноти. І це буде первинним наслідком, який доволі важко оцінити у непристосованих для цієї мети матеріальних засобах обліку. Звичайно, можна говорити про погіршення інвестиційного клімату в державі, що потягнуло за собою не отримані фінансові вливання, нереалізовані бізнес-проекти, нестворені робочі місця і т.д., але це є наслідки уже другорядного значення. Який інструментарій потрібно використати, щоб оцінити наслідки страху перед злочинністю у сучасному суспільстві, починаючи від фізіологічної реакції конкретного індивіда на загрозу стати жертвою злочину та завершуючи загальноемоційною реакцією страху перед криміналітетом? І чи буде цей інструментарій ефективним? Шкоду від господарських деліктів не варто розглядати тільки через призму безпосередніх матеріальних збитків. Суб'єкти, винні, до прикладу, у привласненні майна (191 КК України), нерідко ще до початку злочинної діяльності або у ході її реалізації вчиняють ряд дій, спрямованих на полегшення злочину й уникнення притягнення до кримінальної відповідальності. Ці дії можуть, полягати, зокрема, у створенні на підприємстві атмосфери, сприятливої приховуванню недоїмок, безгосподарності, знищенню матеріальних цінностей в результаті використання неправильних технологій тощо. Економічні втрати від такого роду поведінки виходять далеко за межі збитків, які виникають безпосередньо із привласнення майна певної вартості. І таких прикладів можна навести ще чимало.

До того ж певні наслідки неможливо уявити навіть в їх кількісному, не те що матеріальному вираженні (горе, нереалізовані життєві перспективи, втрата можливості отримати естетичне задоволення із знищенням чи викраденням художніх цінностей). Видатні економісти застерігали від визначення грошових еквівалентів для цінностей, що якісно перевищують ринкові мінові. «Денежные вычисления, – отмечает Людвиг фон Мизес, – имеют смысл только для целей экономических расчетов. Они используются ради контроля экономичности использования ресурсов... Каждое расширение сферы

денежных вычислений ведет к заблуждению... Вводит в заблуждение использование их для измерения ценности того, что не может участвовать в рыночном обороте, как, например, попытка оценить потери от эмиграции или войны. Все это примеры дилетантизма, даже когда их предпринимают самые компетентные эксперты» [цит. за 10, с.228].

Однак названі різновиди, хоча б у загальному вигляді, але повинні братися до розрахунку при оцінці характеру й масштабів наслідків злочинності. Єдиною умовою тут має виступати чітке встановлення причинного зв'язку між злочинною поведінкою та негативними змінами «матеріального» і «нематеріального» змісту, викликаними нею.

Остаточню пропонуємо підтримати концепцію «наслідків» злочинності як певного родового поняття, що є доволі різними й при цьому конкретними, здатними торкатися чисельних сфер життєдіяльності людей. До них можна віднести: політичні, економічні, фізичні, медичні, моральні, психологічні, сімейні, виробничі, технічні, організаційні, військові, наукові та інші небажані для суспільства наслідки. Їх дуже важко звести до одного знаменника, і ще більше важко виразити кількісно [11, с.38].

Під соціальними наслідками злочинності слід розуміти «реальный вред, причиняемый преступностью и выражающийся в совокупности причинно связанных с преступными действиями прямых и косвенных, непосредственных и опосредованных негативных изменений (ущерб, урон, потери, убытки и т.п.), которым, в конечном счете, подвергаются социальные (экономические, нравственные, правовые и др.) ценности, а также совокупность экономических и иных издержек общества, связанных с организацией борьбы с преступностью и профилактикой преступлений» [2, с.21]. Погоджуючись, в цілому, із таким формулюванням, хотілося б включити до нього згадку не тільки про реальну, але й потенційну (причому достовірно прогнозовану) шкоду, пов'язану із цим соціальним феноменом.

Ще одна репліка стосовно терміну «соціальні наслідки злочинності». Уявляється, що приставка «соціальні» є зайвою, рудиментом колишньої зашореної ідеологією радянської кримінологічної науки, яка на кожному кроці підкреслювала виключно соціальну сутність злочинності й відкидала будь-які спроби поглянути на це явище під іншим кутом зору. Сучасний стан справ у науці є кардинально відмінним від тогочасного становища, і зайвий раз, без потреби, акцентувати увагу на «соціальності» не варто. Адже будь-які наслідки, які продукує злочинність, як невід'ємний елемент суспільного життя, «резонатор» суспільних процесів, були, є і будуть перебувати в рамках нашого соціуму. Іншого варіанту немає.

Висновки. Фундаментальна проблема наслідків злочинності, врешті-решт, повинна бути усвідомлена на рівні державної політики, яка вирізняє кожную цивілізовану державу. Посприятися, а, правильніше кажучи, викликати таке розуміння повинен системний міждисциплінарний науковий підхід (спільні зусилля кримінології, кримінально-правової політики, економіки, соціології,

соціальної психології, статистики і ін.), результатом якого буде оформлення самостійного підвиду кримінологічної теорії – консеквенціології / консеквutiології злочинності (від лат. – consequentia, consecutio – наслідок), із власним предметом та дослідницьким інструментарієм.

1. Александров Ю.В. Кримінологія: курс лекцій / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.
2. Бабаев М.М. Социальные последствия преступности / М.М. Бабаев. – М., 1982. – 81 с.
3. Бабаев М.М. Цена преступности: проблемы теории и практики / М.М. Бабаев, В.Е. Квашиш // Российский криминологический взгляд. – 2009. – №2. – С. 246-259.
4. Бабаев М.М. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы / М.М. Бабаев, В.Е. Квашиш // Научный портал МВД России. – 2010. – №1(9). – С.3-12.
5. Кальман О.Г. Злочинність в Україні: основні тенденції. [Електронний ресурс]: / О.Г. Кальман, І.О. Христинч // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – №17. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/2007/17text/g17_04.htm
6. Квашиш В.Е. «Цена» преступности как криминологическая проблема / В.Е. Квашиш // Уголовное право. – 2008. – №6. – С.94-102.
7. Криминология: учеб. пособие / Г.И. Богуш, О.Н. Ведерникова, М.Н. Голоднюк [и др.]; науч. ред. Н.Ф. Кузнецова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2010. – 496 с.
8. Криминология. / Г.А. Аванесов, С.М. Иншаков, С.Я. Лебедев, Н.Д. Эриашвили / Под ред. Г.А. Аванесова. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 480 с.
9. Криминология: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.Д. Малкова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2008. – 528 с.
10. Кондратюк Л.В. Криминологическое измерение. / Л.В. Кондратюк, В.С. Овчинский. – М., 2008. – 272 с.
11. Лунеев В.В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности. / В.В. Лунеев // Государство и право. – 2009. – № 1. – С. 36-56.
12. Лунеев В.В. Сколько стоит преступность? / В.В. Лунеев // Российский криминологический взгляд. – 2008. – № 4. – С. 107-127.
13. Марлухина Е.О. Криминология / Е.О. Марлухина. – Москва: «Дашков и К», 2010. – 372 с.
14. Новий тлумачний словник української мови. У 3-ьох томах. – К.: Видавництво «Аконіт», 2007. – 1 том. – 926 с.
15. Новий тлумачний словник української мови. У 3-ьох томах. – К.: Видавництво «Аконіт», 2007. – 2 том. – 926 с.
16. Новий тлумачний словник української мови. У 3-ьох томах. – К.: Видавництво «Аконіт», 2007. – 3 том. – 862 с.
17. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. – К.: «Ірина», 1999. – 1551 с.
18. Фаринник В. Відшкодування збитків державі і громадянам – пріоритетне завдання МВС. [Електронний ресурс]: / В. Фаринник. – Режим доступу: <http://cgz.cz.ua/news/242-vasil-farinnik-vidshkoduvannya-zbitkiv-derzhavi.html>

19. Шестаков Д.А. Криминология. Преступность как свойство общества. / Д.А. Шестаков. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2001; Издательство «Лань», 2001. – 264 с.

Медицкий И.Б. Теория наследств злочинності: TERRA INCOGNITA кримінологічної науки

У статті розглядаються питання теорії наслідків злочинності як важливого компоненту предмету кримінології; акцентується увага на актуальності даної проблеми; проаналізовано зміст поняття «наслідки злочинності» та схожих за значенням термінів, висловлено думку щодо їх співвідношення та подальшого наукового використання.

Ключові слова: злочинність, стратегія, тактика, наслідки, ціна, шкода, збитки.

Медицкий И.Б. Теория последствий преступности: TERRA INCOGNITA кримінологической науки

В статье рассматриваются вопросы теории последствий преступности как важного компонента предмета криминологии; акцентируется внимание на актуальности данной проблемы; проанализировано содержание понятия «последствия преступности» и похожих по содержанию терминов, выражено мнение относительно их соотношения и дальнейшего научного использования.

Ключевые слова: преступность, стратегия, тактика, последствия, цена, ущерб, убытки.

Medytskiy I.B. Theory of consequences of criminality: TERRA| INCOGNITA| science of criminology

In the article the questions of theory of consequences of criminality are examined as the important to the component article of criminology; attention is accented on actuality of this problem; maintenance of concept «consequences of criminality» and alike by value terms is analysed, opinion is expressed in relation to their correlation and subsequent scientific use.

Keywords: criminality, strategy, tactic, consequences, price, detriment, losses.